

PRIVILEEGID JA SOTSIAALNE ÕIGLUS

Mart Sõrg

Pikka aega on meie teadlased ja poliitikud käsitlenud privileege sotsiaalset ebaõiglust suurendava tegurina. Näiteks ENE-s on kirjutatud, et privileegid on valitseva klassi, ühiskonnakihi või isiku eesõigus. Edasi märgitakse, et eriti rohkesti privileege kehtestas feodaalõigus, need põhjustasid rahvakihtide majandusliku ja juriidilise ebavõrdsuse. Lisatakse veel, et tänapäeval on privileegid kodanlikes riikides vormiliselt kaotatud, tegelikult kehtivad kodanluse kui valitseva klassi privileegid edasi. Niisiis tehti nägu, et sotsialistlikus ühiskonnas privileege ei eksisteerigi. Tegelikult aga ületas sotsialismimaades privileegide nimekiri ja ümberjaotav roll tihti oluliselt kodanlike riikide omi. Selline olukord, kus tegelikkus läks vastuollu ametliku propagandaga, pealegi olukorras, kus rahval puudus võimalus privileegide küsimuses vajalikul määral kaasa rääkida, andis võimaluse privileegide osaliseks transformeerumiseks parasitluseks. See muidugi sünnitas sotsiaalseid pingeid ja privileegide täieliku eitamise tendentse. Nende meeolelude pinnal on käivitunud privileegide totaalset kaotamise kampaania. Käesolevas artiklis püüame leida vastust küsimusele, kas kõikide privileegide kaotamine on ikka võimalik ja vajalik või on see ühest kraavist teise sõitmine.

Mida mõista privileegina

Sissejuhatavas osas toodud ülepolitiseeritud privileegi määratlus ilmselt ei piiritle nähtust õigesti. Näiteks kui kõik tegurid, mis aitavad kaasa majandusliku ebavõrdsuse tekkele, arvata privileegideks, siis tuleks vaatamata tekkepõhjusele käsitleda privileegina keskmisest palgatasemest kõrgemat töötasu, sest see võimaldab rohkem hüvesid osta. Nii et kui mina teen kolleegidest kaks korda rohkem tööd ja saan sama võrra kõrgemat palka, siis tuleks seda käsitleda mulle privileegi osutamisenä. Väidlusi võib tekitada ka küsimus, kas teatud regioonid elamisega kaasnevaid eeliseid võib arvata privileegide hulka.

Näiteks pealinna elanike kultuurivajaduste rahuldamise tase, transpordikorraldus, karjäärivõimalused on võrreldes provintsi-
ga paremad. Või on hoopis privileegiks see, kui ääremaade
elanikele tehakse maksusoodustusi või eraldatakse tsentraalse-
test fondidest raha nende infrastruktuuri arendamiseks.

ENE-s toodud privileegi määratlusest võis välja lugeda, et
see suurendab alati juriidilist, majanduslikku või sotsiaalset
ebavõrdsust. Tegelikult on aga mõnikord soodustuste eesmär-
giks ebavõrdsuse vähendamine. Selliste näiteks võiks tuua
maaõpilaste tasuta koolisõidu (linnas on vahemaad lühemad ja
transport odavam), invaliididele tasuta või alandatud hindadega
arstirohud (pension on väiksem kui töötasu, töövõimeline vajab
vähem rohtusid), orbude vastuvõtu kõrgkoolidesse väljaspool
konkurssi (elu on neid niigi rohkem muserdanud kui vanemate-
ga lapsi) jne.

Eeltoodud näited viitavad asjaolule, et sotsiaalset või ma-
janduslikku ebavõrdsust võivad paljudel juhtudel põhjustada ka
väljaspool privileege või selle piirimail olevad tegurid ning
seetõttu kasutatakse privileege tihti disproportsioonide vähen-
damiseks. Kuid osa privileege ilmselt ei pürgigi eeltoodud rolli-
dele, vaid taotlevad muid eesmärke. Näiteks kodakondsuse
saamise kitsendused migrantidele on suunatud põlisrahvuse ja
tema kultuuri säilitamisele, aga mitte talle otseste majanduslike
või kultuuriliste eeliste loomisele. Samuti seadusega sätestatud
kord, et teatud ametikohtadel võib töötada vaid sellekohast
koolitust saanud isik (elektrik, lendur, arst jne.), tuleneb vajadu-
sest vältida ohtusid, mis ebakompetentne töö võib kaaskodani-
kele põhjustada, mitte aga vajadusest takistada teatud ühiskon-
nakihtidel seda elukutset valimast. Tuleb lisada, et tsiviliseeritud
ühiskonnas on osa privileege seadusandlusega fikseerimata ja
nende osutamine käib normaalse käitumise juurde. Võtame
kasvõi tava pakkuda vanuritele ja naistele ühistranspordis istet,
daamide eelisõiguse tervitamisel kübarat mitte kergitada jms.
Nende eesmärgiks on kaitsta nõrgemaid tugevamate eest kui ka
lihtsalt pingete ja psühhotraumade vältimine inimsuhetes.

Eeltoodud märkusi arvestades saab privileege määratleda
vaid apoliitiliselt, lihtsalt juriidilise, sotsiaalse või majandusliku
ees- või ainuõigusena.

Privileegid ja õigused

Lähtudes tõsiasiast, et privileegide abil korrigeeritakse mõnede inimeste või inimrühmade majanduslike või sotsiaalsete tarvete rahuldamise iseenesest väljakujunenud proportsioone, peame loogikast tulenevalt järel dama, et kellelegi eeliseid luues peame samavõrra teiste õigusi piirama. Näiteks maaõpilaste tasuta koolisõit vähendab transpordiorganisatsioonide tulusid, mille kompenseerimiseks peavad nad kas tõstma ülejäänud reisijate pilethindu või saama riigieelarvest dotatsiooni (elanike maksukoorma suurenemine). Niisiis, iga privileeg tuleb kellelgi kinni maksta, mistõttu sellest aspektist võetuna on ta ebaõiglus. Teisest küljest aga jaotatakse eeltoodud näites privileegide abil maaõpilaste koolituskulud ühtlasemalt kõigi ühiskonnaliikmete vahel, mis oletatavasti suurendab õiglust sellest aspektist, et vähenevad disproportsioonid tuludes, mida inimesed saavad kasutada isiklikuks tarbeks.

Filosoofiliselt võiks küsida, kas privileegid kui mingi ebaõigluse likvideerimine uue ebaõigluse sünnitamise hinnaga on üldsegi aktsepteeritavad. Võibolla peaks asjale lähenema nii, et õpilaste näite privileeg tuleks kaotada põhimõttel, et kui jõuadsid lapse muretseda, siis jõua teda ka koolitada. Vastaspool võiks pakkuda aga, et laste kasvatamise kulud tuleks jaotada võrdselt kõigi ühiskonnaliikmete vahel. Kompromissiootsijad ilmselt tuleksid lagedale ettepanekuga anda tasuta sõidu õigus vaid madala sissetulekuga perede lastele. Niisiis on olemas kolm võimalikku privileegidesse suhtumist: täielikult eitav, täielikult jaatav ja vahepealne.

Privileege täielikult eitav seisukoht tundub olevat ebareaalne, sest seab inimsuhetes põhiprinsiibiks olelusvõitluse. Tema lipukirjaks saab olema loosung – kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma. Seetõttu lastaks töövõimetud invaliidid nälga surra ja on kahtlane, kas hakatakse jändama vanurite ja orbude toitmisega, sest kes garanteerib, et iga lapse või vanakese tulevane või juba antud individuaalne tööpanus on ekvivalentne temale privileegidena (koolitus, vanaduspension) pakutavate hüvedega. Samuti oleks praegusel feäduse ja tehnika tasemel ühiskonnale ülimalt ohtlik kaotada ametiprivileegid: vaid arstidiplomiga ini-

meste õigus tohterdada, juhilubade nõudmine transpordivahendi juhilt jne.

Privileegidesse kriitikavaba suhtumine aga tähendaks kommunistliku partei programmist tuttava loosungi – igäühelt tema võimete kohaselt, igäühele tema vajaduste järgi – rakendamist. Seega kaotataks jaotuse ebavõrdsus täielikult. Kuid sellega sünnitatakse suur ebaõiglus, sest inimeselt võõrandatakse täielikult tema isiklikke vajadusi ületava töö produkt. Sotsialismi (kus on püütud võrdsustamise poole) praktika näitab selle idee utoopilisust, sest inimestesse on programmeeritud soov saada minimaalsete pingutustega maksimaalset tulu, mistõttu töötamisel püütakse joonduda viimase, aga tarbimisel esimese järgi. Üldse aga ei ole arusaadav sellise vajaduse järgi jaotamise printsiip mittemateriaalsete (sotsiaalsete) vajaduste puhul. Teame ju, et paljud tahavad olla kuulsus (president, näitleja, tippsportlane), aga mitte tavaline lihttööline. Või võtame niisuguse robustse näite, et kui keegi tunneb hingelist vajadust igal õhtul kellelgi silm siniseks lüüa, kuidas organiseerida nii, et ta igal õhtul kohtaks inimest, kes tunneks vajadust, et tal nägu triigitaks.

Eeltoodu põhjal olen arvamusel, et privileegid on ilmselt vajalikud, aga nende kasutamist saab õigustada vaid juhul, kui see kasu, mis nende rakendamine ühiskonnale annab, on ilmselt suurem kui see ebaõiglus, mis sellest tekib. Järelikult, privileegid võivad vähendada sotsiaalset ja majanduslikku ebavõrdsust, kuid vaid siis, kui see ühiskonna vaimsele ja majanduslikule arengule juba häirivaks on muutunud. Eesõigusi aga peab rakendama minimaalselt, et need ei pärsiks soovi ka ise oma võimeid maksimaalselt kasutada.

Raskem on meil, sotsialistlikust ideoloogiast aastakümnete vältel läbiimbunud inimestel, taibata, et teatud juhtudel on ühiskonnale kasulikud ka sellised privileegid, mis suurendavad sotsiaalset ja majanduslikku ebavõrdsust. Need on olulusvõitluse tõttu laialt levinud loomariigis. Näiteks karja juht, tavaliselt tugev loom, saab õiguse süüa paremad palad ja sigitada järeltulevat põlve. Kuid need eesõigused saab ta vaid seetõttu, et vastutab karja kaitse eest ning tema geenid on paremad. Järelikult on siin privileegid karja juhile kompensatsiooniks tema suurema panuse eest karja tuleviku nimel. Analoogia põhjal võib väita, et keskmisest hulga paremate võimetega inimesed saaksid

inimühiskonnas hästi ära elatud ka oma potentsiaali osaliselt rakendades. Kui ühiskond tahab nende võimeid täielikumalt rakendada, siis tuleks vastu pakkuda privileege, mis stimuleeriks neid ühiskonna kui terviku huvides piisavalt pingutama. Seetõttu vaidlustan meil levinud palkade võrdsustamise, ametiautode keelamise jm. tippjuhtidele ja -teadlastele privileegide võimaldamise vastaste abinõude ühiskonnakasulikkuse. Arvan, et loenguvabal ajal peete kasvatav või turul lilli müüv professor jääbki keskpärasusse siplema, lihttöolisest vähem palka saav ülemus sirutab käe riigi vara või altkäemaksu järele. Ja oh kui palju kõrgharidusega spetsialiste selle jätkuva võrdsustamistendentsi tõttu eelistab tööd lihttöolisena!

Vajame uut privileegide poliitikat

Niisiis, ühiskondlikult vajalikud privileegid aitavad osaliselt likvideerida inimeste mõne võime puudulikkusest tingitud karjuvat ebavõrdsust tema tarvete rahuldamisel, võrreldes keskmisega, või suurendavad tarvete rahuldamisel ebavõrdsust, et stimuleerida ülivõimete maksimaalsemat kasutuselevõttu ühiskonna hüvanguks.

Sotsialistlikus süsteemis tehti aga privileegide andmisel kaks suurt viga. Esiteks, disproportsioonide kaotamist taotlevate privileegide liialt suur võrdsustav roll. Siit tulenes ühelt poolt turumajandusmaadega võrreldes suur mahajäämus palgatasemes, teiselt poolt töövõimeliseks. Mäletate ju meil laialt levinud väljendit, et töölised teevad näo, et teevad tööd, ja riik teeb näo, et maksab selle eest neile palka! Teiseks veaks oli disproportsioone suurendavate privileegide salastatus. Turumajandusmaades on info selliste privileegide kohta kõigile kättesaadav: palju maksab rahvale kuninga ülalpidamine, kui suured on estraaditähed sissetulekud jne. Aga kas me Eesti Vabariigis teame, palju saab president palka või palju kulutab valuutat valitsus väliskomanderinguteks? Need vead (liigne võrdsustamine ja salastatus) on privileegide kasuteguri viinud kõvasti alla ja mõnes osas on see muutunud juba parasiitluseks. Ainus pääsetee ummikust on anda avalikkusele võimalus kogu aeg privileegide kehtestamisel kaasa rääkida ja nende kasutamist pidevalt jälgida ja kontrollida.

Järeldus: avalikkuse valvsa pilgu ja demokraatia kaitse all saab ja tuleb privileegid panna senisest efektiivsemalt teenima Eesti Vabariigi vaimse ja majandusliku iseseisvuse saavutamist, turumajandusele üleminekut. Teisisõnu – arenenud maade perre (tagasi)jõudmiseks ei aita majandusreformi otsustest, oma valuuta üleminekust jm. analoogilistest sammudest, vaid tuleb teha pööre ka privileegide valdkonnas.

PRIVILEGES AND SOCIAL JUSTICE

Mart Sõrg

S u m m a r y

For along time our scientists and politicians have interpreted privileges as one of the factors that increases social injustice, but sometimes it is necessary to use privileges in order to decrease social injustice. The author of the article proves that even of privileges increase social injustice, it is in some cases necessary to use them, not to speak of those cases when privileges decrease social injustice. The author comes to the conclusion that our negative attitude towards privileges is caused by the wrong and concealed policy of privileges of socialist regime. During the years of transition to the market economy the system of privileges that is placed under the control of publicity could efficiently help to create and strengthen the new social system in Estonia.

ПРИВИЛЕГИИ И СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ

Март Сырг

Резюме

В течение длительного времени наши ученые и политики рассматривали привилегии как фактор, усиливающий социальную несправедливость, но иногда привилегии нужны и для уменьшения социальной несправедливости, подтверждением чему является данная статья.

Автор приходит к выводу, что отрицательное отношение к привилегиям берет начало из неправильной и тайной политики привилегий социального режима. При переходе к рынку система привилегий, находящаяся под контролем общественности, может способствовать созданию новой и упрощению общественной системы в Эстонии.